

Nederlands bos(beheer): al 250 jaar in ontwikkeling

Kap bomen op de Heimenberg
Als gevolg van onder andere overmatige houtkap bereikt het bosareaal rond 1750 een dieptepunt.

('Vierde gezicht vanaf de Heimenberg', Jan de Beijer, ca 1745 / Collectie Gemeente Museum Het Rondeel Rhenen)

Nederland is geen bosrijk land maar ons bos heeft zich de afgelopen 250 jaar wel sterk ontwikkeld. Niet alleen is het bosareaal flink toegenomen. Ook het (denken over) bosbeheer is veranderd onder invloed van steeds veranderende maatschappelijke modes en visies.

— Martijn Boosten (Stichting Probos)

> Aan het begin van de Middeleeuwen zijn onze streken nog relatief bosrijk. Vanaf de Late Middeleeuwen neemt het bosareaal echter sterk af door de uitbreiding van het areaal cultuurgrond en overexploitatie van de bossen door overmatige houtkap, strooiselroof en bosbeweiding. Rond 1750 bereikt het bosareaal een dieptepunt (zie tabel 1). Daarna gaat het weer langzaam bergopwaarts.

In 1822 richt Koning Willem I het Amortisatie-syndicaat op. Deze financiële instelling moest de staatsschuld afwikkelen en zorgen voor financiële middelen voor publieke werken. Dit gebeurde onder andere door de grootschalige verkoop van staatsdomeinen. Veel domeingronden, waaronder heideterreinen, worden gekocht door vermogende particulieren die deze gronden bij wijze van investering ontginnen tot bos of een compleet

landgoed.

Heideterreinen waren eeuwenlang benut om er schapen te laten grazen en om er plaggen te steken als strooisel voor potstallen. Dit gebeurde meestal in collectieven van boeren, die in zogenaamde markten het gemeenschappelijk gebruik van heideterreinen regelden. Eind negentiende eeuw raken de heideterreinen steeds meer hun economische betekenis kwijt, omdat door de gedaalde wolprijzen en de import van goedkope wol uit Australië de schapenhouderij sterk terugloopt. De introductie van kunstmest zorgt er bovendien voor dat het potstalsysteem geleidelijk verdwijnt. De aanleg van bossen is een van de weinige manieren om de voedselarme en droge heidegronden nog enigszins productief te maken. In de loop van de negentiende eeuw heffen steeds meer markten zichzelf op. Met de invoering van de Markwet in 1886 regelt de overheid tenslotte de definitieve opheffing van de markten, waardoor nog meer extra heideterreinen beschikbaar komen voor ontginning. Vanaf de negentiende eeuw worden bovendien steeds meer stuifzanden, die dorpen en landbouwgronden bedreigen, beteugeld door ze te bebossen. Zo worden in korte tijd grote oppervlaktes heide, stuifzand en moeras, ook wel 'woeste grond' genoemd, door particulieren en gemeenten ontgonnen tot bos. De Nederlandse Heidemaatschappij speelt een belangrijke rol bij deze ontginningen. Deze in 1888 opgerichte vereniging stimuleert de ontginning van woeste gronden en adviseert en ondersteunt

grondeigenaren hierbij.

Met de oprichting van Staatsbosbeheer in 1899 gaat ook de Rijksoverheid zich met de aanleg van nieuwe bossen bezighouden. Aanvankelijk gaat het om bebossing van woeste gronden en duinbebossingen. In 1930 en later worden ook polderbebossingen in de Wieringermeer, Noordoostpolder en Flevopolder ter hand genomen. Vanaf de jaren zestig begint de aanleg van recreatiebossen en in de jaren tachtig neemt vooral in Zuid-Holland de oppervlakte bos flink toe door de aanleg van de Randstadgroenstructuur. Al deze bebossingsactiviteiten hebben er toe geleid dat Nederland tegenwoordig 373.480 hectare bos heeft.

Werkgelegenheid

Na de economische crisis van 1877 wordt ook vanuit het oogpunt van werkgelegenheid de ontginning van woeste gronden op grote schaal opgepakt. Werkgelegenheidsbevordering was bijvoorbeeld een van de doelen van de Nederlandse Heidemaatschappij. Ook de in 1893 opgerichte filantropische (anti-socialistische) vereniging de Oranjesbond van Orde had tot doel om door middel van heideontginning de werkloosheid op het platteland te bestrijden. Na de eerste ontginningen in Assen en Apeldoorn, wordt in 1903 de Rovertsche Heide bij Esbeek (Hilvarenbeek) aangekocht door deze bond om te worden ontgonnen.

Tijdens de economische crisis in de jaren dertig van de twintigste eeuw worden veel werklozen

Bosaanleg. De aanplant van dennetjes op de heide gebeurde meestal in handkracht.

(Jaartal en fotograaf onbekend.
Bron: Nationaal Archief / Fotocol-
lectie Nederlandse Heidemaatschappij,
licentie CC-BY)

ingezet voor de aanleg van nieuwe bossen en het onderhoud van bestaande bossen. Een bekend werkverschaffingsproject is de aanleg van het Amsterdamse bos in opdracht van de gemeente Amsterdam. In 1935 zijn er bij Staatsbosbeheer alleen al maar liefst vierduizend werklozen aan het werk in Nederland. Dit is doorgaans zeer zwaar werk. Ondanks dat er stoom- en ossenploegen beschikbaar zijn, worden duizenden hectares grond met de hand omgespit (soms tot wel een meter diep), voordat ze worden beplant met bos. Handwerk levert immers aan meer werklozen werk op.

De rol van bos in de nationale houtvoorziening

Twee eeuwen geleden is houtproductie de voornaamste functie van het Nederlandse bos. In 1832 bestaat bijna zeventig procent van het bos uit hakhout. Met name de eikenhakhoutteelt floreert, omdat de eikenschors (eek), die vernalen tot 'run' wordt gebruikt als looistof in leerlooierijen, een veel gevraagd product is. Na 1890 stort de markt voor eek echter in en verliest het eikenhakhout zijn economische waarde. De bebossing van heide en stuifzand gebeurt veelal met grove den. De grove den is een van de weinige boomsoorten die op deze vaak arme en droge gronden kan overleven. Om de overlevingskans te vergroten wordt in het plantgat vaak nog een turf gestopt die zorgt voor een betere vochtvoorziening voor de jonge boomwortels. Het grove dennenhout is erg gewild als stuthout in

de dan opkomende mijnindustrie. De grove den heeft als belangrijke aanvullende eigenschap dat het hout voordat het breekt eerst hoorbaar gaat kraken, zodat de mijnwerkers worden gewaarschuwd voor een naderende instorting. Op de iets beter groeiplaatsen worden bij de heidebebossing ook boomsoorten als lariks, douglas en fijnspar aangeplant omdat deze doorgaans waardevoller hout opleveren. Na de Tweede Wereldoorlog worden deze soorten op steeds grotere schaal aangeplant.

Streven naar meer zelfvoorziening

Net als de meeste bouseigenaren ziet de overheid begin twintigste eeuw het bos vooral als houtleverancier. Kenmerkend hiervoor is de invoering van de 'Nood-Boschwet' in 1917 als reactie op de overmatige houtkap tijdens de Eerste Wereldoorlog. Deze en de daaropvolgende boswetten moeten het bos beschermen en de binnenlandse houtvoorziening op peil houden. Opvallend is dat achter de eerste boswet ook een intentie zit om natuurschoon te sparen. Toch is het overheidsbeleid er in deze jaren vooral op gericht om de binnenlandse houtproductie op te voeren. Ook tijdens en kort na de Tweede Wereldoorlog wordt (mede door de Duitse bezetter) door de overheid volop ingezet op houtproductie en houtoogst. In de jaren tachtig van de twintigste eeuw besluit de regering dat Nederland minder afhankelijk moet zijn van de internationale houtmarkt. In het Meerjarenplan Bosbouw (1984) pleit de

rijksoverheid voor een drastische verhoging van de binnenlandse houtproductie, onder andere door uitbreiding van het bosareaal. De minister van Economische zaken spreekt in zijn brief aan de Tweede Kamer zelfs het streven uit om de zelfvoorzieningsgraad voor hout op te voeren van 10% naar 25% in 2030. Deze harde productiedoelstellingen verschuiven in de decennia daarna steeds verder naar de achtergrond. Ook in het beheer zelf verdwijnt de productiedoelstelling in de jaren negentig en in het eerste decennium van deze eeuw ten gunste van natuur en recreatie. Een kentering vindt plaats in 2010. Mede als gevolg van de bezuinigingen op natuur die door Staatssecretaris Bleker worden ingezet, is houtproductie (als economische drager voor bosbeheer) de laatste jaren weer prominenter op de agenda gekomen van bosbeheerders. Bossen worden bovendien in toenemende mate gezien als belangrijke leveranciers van hout voor de houtverwerkende industrie en de opkomende biobased economy.

Toenemende aandacht voor natuur

In de negentiende eeuw worden grote oppervlaktes woeste grond ontgonnen tot productieve landbouwgronden en bossen. Ook het moeilijk toegankelijke moerasbos het Beekbergerwoud, het laatste Nederlandse 'oerbos', wordt omstreeks 1870 gekapt en ontgonnen tot landbouwgrond. Bij een kleine groep mensen groeit in deze tijd het besef dat er met de grootschalige ontginningen leefgebied voor plant en diersoorten wordt vernietigd. Een van de eersten in Nederland die hierop wijst is de Haarlemse amateurbotanicus Frederik van Eeden (1829-1901), de vader van de gelijknamige schrijver. Rond 1900 verschijnen twee onderwijzers op het toneel die natuur onder de aandacht weten te brengen van een breder publiek: Eli Heimans (1861-1914) en Jac.P. Thijsse (1865-1945). Heimans en Thijsse zijn in 1905 betrokken bij de oprichting van de Vereniging

Tabel 1 Ontwikkeling bosoppervlak in Nederland.

Het oppervlak bos lijkt tussen 1910 en 1952 nauwelijks te zijn toegenomen. Dit is deels het gevolg van de overmatige boskap tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog

Periode	Oppervlakte (ha)	Percentage bos van landoppervlak (%)
Omstreeks 1750	Ca. 100.000	3
1832	167.638	5
1910	260.222	8
1952-1963	260.320	8
1980-1983	334.026	10
nu	373.480	11

tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland. Natuurmonumenten koopt in de beginjaren diverse bosgebieden om ze te beschermen, waaronder het Leuvenumse Bos bij Ermelo. Mede op initiatief van Natuurmonumenten worden vervolgens provinciale natuurbeschermingsorganisaties opgericht, zoals Het Utrechtsch Landschap (1927), Het Geldersch Landschap (1929) en Het Limburgs Landschap (1931). In 1928 krijgt Staatsbosbeheer expliciet de opdracht om zich ook met natuurbescherming bezig te houden.

Eind negentiende en begin twintigste eeuw is de invloed van de natuurbeschermingsbeweging op het bosbeheer nog gering. Bij de meeste bosbeheerders overheerst het ontginnings- en productiedenken. Het bosbeheer is voornamelijk gericht op het verkrijgen van (enig) rendement. Positieve uitzondering hierop is houtvester Van Schermbeek (1855-1915), beheerder van de domeinbossen bij Breda en later leraar aan de Hogere Land- en Boschbouwschool in Wageningen. Hij streeft een meer natuurgetrouwe bosbouw na met een gevarieerder kapbeheer, meer structuur, een rijkere soortensamenstelling en een gezonde bosbodem. In de eerste helft van de twintigste eeuw groeit langzaam de aandacht voor natuurvolgend bosbeheer. Onder andere in de Emmendennen werkt houtvester Blokhuis tussen 1931 en 1959 aan een meer uitkap-achtig bosbeheer, omdat hij kaalkap als een "onbosbouwkundige daad" beschouwt. Echter in het merendeel van de bossen domineert tot in de jaren tachtig het vlaktegewijze beheer met monocultures en is er weinig aandacht voor natuur.

Nieuwe beheervormen

Na de stormen in 1972 en 1973, waarbij enorme oppervlaktes bos worden geveld, realiseren steeds meer beheerders zich dat de tot dan toe gevoerde 'plantage bosbouw' (zoals critici het destijds noemden), niet langer houdbaar is. De roep om meer natuurlijke en stabielere bossen wordt groter. Mede onder invloed van de in 1973 opgerichte werkgroep Kritisch Bosbeheer komt er geleidelijk meer aandacht voor natuurbos. Kritisch Bosbeheer weet haar (voor die tijd revolutionaire)

standpunten over dood hout, bosbegrazing en niets doen beheer ook via de landelijke media te verspreiden, zodat de discussie ook een breder publiek bereikt. Bij Natuurmonumenten leiden de discussies in 1984 tot nieuwe richtlijnen voor het bosbeheer, waarbij het bos wordt gezien als "levensgemeenschap van planten en dieren" en niet als een "productielandschap". Beheervormen als omvormingsbeheer en niets doen beheer raken in zwang om tot meer natuurlijke (deels zelfregulerende) bossen te komen. Daarnaast wordt in diverse gebieden bosbegrazing toegepast, zoals op de Imbosch. In veel gebieden wordt bovendien het areaal uitheemse boomsoorten sterk teruggedrongen. Ook bij andere terreinbeherende organisaties vinden deze ideeën navolging. Vanaf begin jaren negentig van de twintigste eeuw komen de bosbeheerbenaderingen Pro Silva en Geïntegreerd Bosbeheer op, waarbij houtproductie wordt gecombineerd met het beschermen van natuur- en recreatiewaarden. Kenmerkend voor deze benaderingen is het gebruik van natuurlijke processen (natuurlijke verjonging), kleinschalige ingrepen (groepsgewijze kap of uitkap) en het streven naar meer menging, structuur en een hoger aandeel inheemse soorten. Deze stromingen in het bosbeheer zijn in veel Nederlandse bosgebieden gemeengoed geworden met als gevolg dat in de bossen de biodiversiteit is toegenomen en er meer voor natuurbos kenmerkende niches zijn ontwikkeld.

Opkomst van recreatie in onze bossen

Vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw neemt in Nederland de welvaart sterk toe. Hiermee neemt ook de behoefte aan vrijetijdsbesteding toe, waardoor mensen steeds meer het bos opzoeken om te recreëren. Aan de andere kant zorgen de gestegen loonkosten en de gedaalde houtprijzen voor een steeds verslechterende bedrijfseconomische situatie in de bosbouw. In 1965 besluit de overheid daarom om een bosbijdrageregeling in te stellen. In ruil voor openstelling van hun bos voor het publiek ontvangen bosteigenaren een financiële bijdrage van de overheid. Sinds de jaren zestig is de recreatie in de bossen

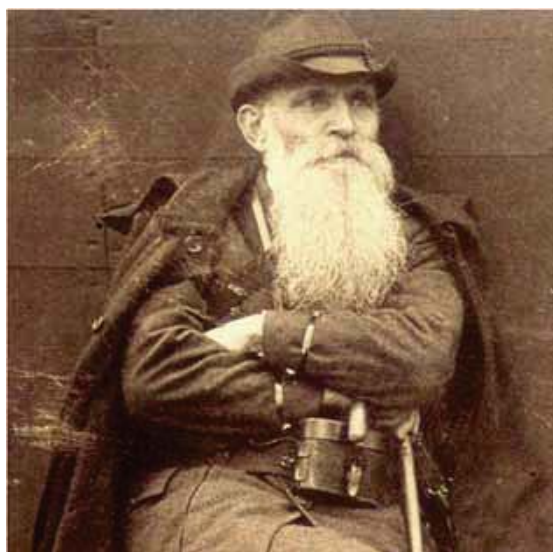
De werkgroep Kritisch Bosbeheer vraagt in de jaren zeventig en tachtig steeds meer aandacht voor natuurwaarden in bossen.

sterk gestegen. Zijn het aanvankelijk vooral wandelaars en ruiters die van het bos gebruik maken, tegenwoordig zijn daar uiteenlopende groepen bijgekomen van Nordic walkers tot mountainbikers (en recent zelfs Pokémon Go-spelers) met elk hun eigen wensen en soms zelfs infrastructuur. De verhoogde recreatiedruk vergt ook andere vaardigheden van de beheerder. Naast de teelt van hout en het houden van toezicht, zijn ook communicatie en het omgaan met participatie aan het takenpakket van de beheerder toegevoegd.

Van dennenakker naar multifunctioneel bos

Het oppervlakte bos in Nederland is in 250 jaar tijd bijna verviervoudigd, terwijl het inwoneraantal met meer dan een factor acht is toegenomen. Een knappe prestatie! Nederland is naast ministaatjes als Monaco en San Marino een van de dichtstbevolkte landen van Europa. Dit betekent dat bosbeheer meer dan ooit een balanceeract is geworden, waarbij natuur, productie en recreatie in balans moeten worden gebracht. Daar komt in toenemende mate ook de rol van bos in het klimaatvraagstuk bij. De aanvankelijk monofunctionele bossen zijn weliswaar uitgegroeid tot multifunctionele bossen. Echter de steeds veranderende (maatschappelijke) visies en opvattingen over bos zijn in de praktijk vaak lastig te rijmen met de lange adem die bosbeheer doorgaans vergt. Een recent voorbeeld is de hernieuwde aandacht voor houtproductie met de bijkomende vraagstukken over hoe we de productie kunnen verhogen en de (terugkerende) discussies over de effecten die dit heeft op de natuurwaarden van bossen.<

martijn.boosten@probos.nl

Houtvester A.J. van Schermbeek (1855-1915) is een van de eerste beheerders die een meer natuurvolgend bosbeheer nastreeft.